

„Valamilyen szerepre mindig szükségem van”

BESZÉLGETÉS ORBÁN JÁNOS DÉNESSEL

„Harsány kurjongatással, ritka derűvel toppan be humortalan irodalmunkba” – írja Cs. Gyimesi Éva Orbán János Dénes első verseskötetéről, amely ezt a szokatlan címet viseli: *Hümériáda, Miért éppen Troppauer Hümér bőrébe bújt bele az indulás „magasztos” pillanataiban? És miért kéri kölcsön Rejtő Jenő további figuráit: Galambot, Krétát, a kövér Yvettet az Előretolt helyőrség című regényből?*

Ami a humortalan irodalmat illeti, az erdélyi magyar irodalomra kell gondolni. Én erdélyi írónak tartom magam – szerintem az erdélyi irodalom önálló rendszerként működik, ugyanúgy, mint a magyarországi, a felvidéki vagy a vajdasági. Az ún. összmagyar irodalom ezen irodalmak jelesebb alkotásaiból tevődik össze.

Az erdélyi magyar irodalom számos kiváló alkotót és művet tudhat magáénak, viszont a kanonizáció, a viszonyulás és egyáltalán, az összkép szerintem eléggé siralmas. A (mai napig is) legerősebb irányzat – a transzilvanizmus – a megmaradás ideológiájának erővonalát követi, a szenvelgő-nyavalygó, patetikus messianizmusét, amely háttérbe szorította a l’art pour l’art megnyilvánulásokat. A '89-es változások után ez az attitűd egyre inkább anakronisztikusabbnak és funkciótlanabbnak tűnt, ám az erdélyi irodalom még mindig ugyanazt az arcát mutatta. Ez a válsághelyzet uralkodott akkor, amikor „betoppantam”.

Természetes, hogy valami újat akartam bevinni ebbe az irodalomba. A transzilvanizmust utáltam. Az anyanyelvet nem óvni, hanem *tudni* kell – ezt talán KAF mondta. Egy pimasz kötetet terveztem, amely fölülbírálja a hagyományokhoz való viszonyulást, új kontextusba helyezi a líra egyes nagy közhelyeit, kifejti a költészetről vallott nézeteimet, továbbá szokatlan módon keveri a tragikumot a komikummal – hol rohangál, hol pengeélen egyensúlyoz a kettő között, s nem nélkülözi a groteszket, az ironiát, a játékosságot, a polgárpukkasztást és főleg az erdélyi irodalomban olyannyira ritka erotikát és obszcenitást. És – mindenek fölött – szórakoztató is akartam lenni, sőt: kommersz. Mindezt – a mítoszok erejében bízva – mítosszá is akartam konvertálni, így kapóra jött a verseit öklével védő rejtői hérosz, Troppauer Hümér alakja szerepe, aki az erdélyi irodalmat jelképező sivatagban próbálja széthinteni a poézis magvait. Galamb meg a többiek ugyancsak „eposzi” kellékek, a „hüméri költészeteszmény” kifejtésében segítettek. Az, hogy a klasszikus akadémiai kánon(ok) ellenében a „rejtői hagyományt” vállaltam föl, már önmagában a lázadás bizonyítéka volt, ugyanakkor vidám fényt vetített erre az irodalmi aktusra. Botrányt akartam, tudván, hogy arra jobban fölfigyelnek. Azt hiszem, hogy ez megfelelőképpen sikerült is – az erdélyi irodalmi rendszerben legalábbis határozottan, de a magyarországi kritika is fölkapta a fejét. Mennybe is menesztettek, ki is átkoztak. Megkaptam az „új Szilágyi Domokos”, ám a „posztfreudi szexmajom” titulust is.

Az első kötet beköszöntő verse, A szárnyas idő árbocomra szállt bármelyik klasszikus magyar versantológiában helyet kaphatna. Búcsú ez egyben a hagyományoktól is? Hiszen a könyv további verseiből hiányzanak ezek a vonások, noha ez a kép a későbbiekben még visszatér.

A magyar avantgárdot meghatározó verseskönyv, az *Époszok Wagner maszkja nélkül* beköszöntő szövegét Kassák – a *Szeptember végén* versformáját követő – klasszikus strófában fogalmazta meg, bizonyítandó, hogy nem azért művel avantgárdot, mert nem tud klasszikusat művelni. Időnként megpróbálom bizonyítani, hogy a líra bármilyen feladatával meg tudok birkózni. A *Hümériáda*-ba ugyan nem, de a további kötetembe beválogattam néhány, a klasszikus lírát hűségesen mímelő darabot. A hagyomány általam öröknek vélt értékeit soha nem tagadtam meg, ez a vers csak ideiglenes búcsú volt, egy agresszív, pimaszkodó kötet erejéig.

Második kötetében – A találkozás elkerülhetetlenben – visszatérni látszik a klasszikusokhoz, legalábbis utalásaiban, a versek parafrázisaiban. Ezek a kifordított, átköltött szövegek (Az Eneke énekéből, József Attilától, Nagy Lászlótól) az emelkedett hangvételtől a triviálisig sokféle szint mutatnak. A formai bravúrok mögött egy új költői nyelv megteremtésének szándéka sejtethető?

A *Hümériáda* megjelenése után nagyon hamar rájöttem, hogy a tervezett irodalmi aktus, a „hüméri eszme” poétikai kidolgozottsága elég sok kívánnivalót hagy maga után. Ekkor kezdtem el komolyabban poétikát és verstant tanulmányozni, addig inkább az intuícióra és a fülemre alapoztam. *A találkozás elkerülhetetlen* ennek az „iskolának” a tükre. Itt inkább a poéticitásra fektettem a hangsúlyt, és kevésbé az irodalmi vagy filozófiai nézeteim kifejtésére.

A klasszikusok újralátogatása azért történt meg (és meg fog még történni), mert számtalan ki nem aknázott lírai közhely kínálkozott. Igen kedves szórakozásom a mindenki által ismert „váteszi” verssorok kiforgatása, új szöveggörnyezetbe helyezése. Szinte minden versem tartalmaz más irodalmi műveket földidéző allúziókat. Ami a hangvételt illeti, igyekszem minél szélesebb skálán mozogni, minél színesebb és képlekenyebb lenni, lehetőleg minden verset másképpen megírni. Irtózom az egyhangúság, ne adj isten, az unalmasság gondolatától. Mindig úgy próbálom fölépíteni a kötetemet, hogy az átlag- vagy akár az átlagon aluli olvasótól a művelt és gondolkodó filozófig mindenki élvezhesse. Új költői nyelvről viszont nem beszélnék, szerintem az attitűdöm, a hozzáállásom az, ami új. Kétségtelen, hogy megvannak a jellegzetes stílusjegyeim, de nem tartom magam sem formai, sem pedig nyelvi újítónak. Ezt a területet a modern magyar irodalomban Weöres Sándor és Parti Nagy Lajos lefedték, ehhez egyelőre nincs mit hozzátenni. Én a középúton haladok: a tartalom és forma harmóniájának azt az elvét vallom, azt hogy a forma szerepe a tartalom alátámasztása. A versformák könnyed, bravúros alkalmazása és egy letisztult, logikus és érthető nyelvezet kialakítása a költői mesterség alapfeltétele.

Harmadik verseskötetének címe: Hivatalnok-líra. Milyen szerepet takar a sok közül ez a furcsa szókapcsolás?

A harmadik kötetben egyesíteni kívántam a *Hümériáda* és *A találkozás elkerülhetetlen* erényeit, azaz az első könyv „elméleteit” akartam újrafogalmazni egy magasabb szinten, és megfelelő művességgel. Ez volt az elsődleges célkitűzés, viszont ezt el kellett helyezni egy világban. Túlzás lett volna újra Rejtőhöz folyamodni. Az irodalom sivatagában majd pedig az irodalom dzsungelében való kalandozás után egy közelebb, aktuálisabb világban kívántam elhelyezkedni.

Egy rövid hivatalnokoskodás és egy rövid házasság alatt jöttem rá, hogy bohém életformámat nem tudom egyeztetni az órarenddel és a kötelességgel. Hogy nem bí-

rom az intézményeket – hiszen nem csak a hivatal, hanem a házasság, a szerelem, meg egyáltalán, minden egyfajta intézmény, órarendekkel és feladatokkal. És intézmény a kánonok körül forgó irodalmi rendszer is. A hivatal az intézmény jelképe; a lírai alanyok – a szerepek – pedig kiszínezett fölnagyításai, áttételei, elvonatkoztatásai intézmények ellen tiltakozó énemnek. A lírai alanyok az intézményesülés áldozataiként vergődnek, időnként beletörődnek sorsukba, időnként pedig megpróbálnak kitörni.

Torzító tükörrel kezében kalandozik az irodalom legkülönbözőbb tájain, és Dante „kollegájától” Rejtő Jenőig, Balassitól Apollinaire-en át Juhász Gyuláig, Kosztolányi Dezsőtől Kányádi Sándorig (és a többi) villódnak e tükörből a verssorok költeményeiben. A világ-irodalmi csavargó játéka ez csupán, vagy egy újfajta átértelmezése a klasszikusnak tartott elődöknek?

Az a helyzet, hogy egyre kevesebb a mozgási terület, aligha van már szűz terep egy költő számára. És számtalan olyan vers van, melyet „elírtak előled”. Az irodalom intézménye pedig elvárja, hogy folyton újíts, az pedig lassan szinte lehetetlen. Azt hiszem, bárkit tudnék tökéletesen hamisítani. Ezt persze nem tehetem, legalábbis „tisztá” formában, és a plagizálás vádját is szeretném elkerülni. Pedig szeretnék írni egy kiköpött Apollinaire- vagy Kosztolányi-kötetet, talán jobban, mint egy sajátot, de ezt nem tehetem meg. Ezért csavargok, kavarak-keverek, kölcsönveszek egy-egy jellegzetes képet, de azt kiforgatom, az importált stílust átszövöm a saját stílusommal. Az intertextualitás nélkül nem tudnék létezni, folyton asszociálok és folyton utalok. Összefoglalva: travesztizálok. Ezek a travesztia-elemek hol játékok, hol tisztelgések, hol bírálatok, hol újraértelmezések – de valamiféleképpen tükrözik az eredetihez való viszonyulásomat. Ki lehet belőlük következtetni az elődökhöz, a hagyományhoz, időnként a kortársakhoz való viszonyulásomat. De figyelmeztetek: a kikövetkeztethető kép csak elnagyolt vázlat ahhoz képest, ami ezután következik.

Az átvett sorok nem vendégszövegek, hiszen teljesen „szabad felhasználás” szerint kerültek a versekbe (például a Judit című vers részlete: „Juditot a mosógép elkapta / messze fröccsent vére. / Nem volt pénzem, hogy eltemessem, / hát a Dunába dobtam. A rakodópart / alsó kövén ültem, onnan néztem / kiégett szemmel: hogyan merül el / drága teste. (Akkor jöttem rá, hogy / Dunának, Oltnak egy a hangja / – hogyha alulról hallgatod.) Egyfajta groteszk versmontázs műfajával kísérletezik?

Azt hiszem, ez a kiválasztott részlet jól tükrözi a „munkamódszeremet”. A jól ismert József Attila idézetek, melyek – szerintem – az ezredvégen már elcsépeltek, közhelyesnek tűnnek, még akkor is, ha a mondanivalójuk érvényes, olyan kontextusba kerültek, amely lerombolja eszméjüket. Tehát az új, montázs-szerű versek „dekonstruálnak” bizonyos (meta)narratívákat, legyenek ezek politikai-társadalmi-közöségi, szerelmi vagy bármilyen (meta)narratívák. Az új szövegkörnyezetben szándékosan groteszkül hatnak, viszont a polgárpukkasztó groteszket – kivéve, ha felülbírálni akarok – mindig igyekszem ellensúlyozni valami érzelmesebbel. Legtöbb versemet úgy próbálok fölépíteni, hogy egyszerre legyen groteszk, komikus, tragikus, érzelmes – durva és finom. Ugyhogy nem is egyszeres, de kétszeres montázsról beszélhetünk. Különben „műszót” is találtam erre a verstípusra: *lapszélversnek* nevezem.

A Párbaj a Grand Hotelben című versének két sora („Nagyon szeretnék lenni Grand Hotel, / amelyben sok-sok énem lakhat el.”) kulcsmondata lehet költészetének?

Megjegyzem, hogy valamilyen szerepre mindig szükségem van, ha nem is egy fiktív hősre, de egy Lírai Alanyra, akibe persze beleviszek egy-egy kicsit magamból, de nem én vagyok. Annál színesebb és tapasztaltabb (vagy jóval naivabb) lírai alanyokra van szükségem, mint amilyen valójában vagyok, ezért nem az őszinteségre alapozok, hanem érzéselemlekezetekre, mint a színészek. Hülyeségnek tartom ama bizonyos, félreértelmezett „költői őszinteséget”, nem érdekel az őszinteség, hanem csak az, hogy jó írásokat olvassak és írjak. Miért ne írnék le olyan dolgokat, melyeket nem éltem át, vagy sokkal egyszerűbb, stupidabb formában tapasztaltam meg, ha egyszer jól el tudom képzelni, és hitelesen tudom ábrázolni fiktív alakokon vagy alanyokon keresztül, és ha azok érdekesebbek és többet mondóak, mint az, amit önmagam mutogatván tudnék nyújtani?

Beszéljünk most a novelláiról is, amelyek a versekkel párhuzamosan jelennek meg. Úgy tűnik, hogy a prózában inkább kötődik a hagyományokhoz, mint a versben.

Prózát csak nemrég kezdtem el írni, és abból a mintegy tíz elbeszélésből, ami itt-ott megjelent, még nem biztos, hogy a közönség ki tudja következtetni szándékaimat. A remélhetőleg 2000 könyvhetére megjelenő kötet viszont tükrözni fogja ezt is. A prózát nem uralom még annyira, hogy újítással próbálkozzam, de egyelőre nem is izgat az újítás problémája: egyrészt csőracsavaros, minél röhgötetőbb, a Karinthy–Stephen Leacock vonalat követő írásokat, másrészt jó, fantáziadús történeteket-fikciókat igyekszem írni. Ugyhogy, amennyiben hagyományról beszélünk, egyrészt az előbb említett vonal lenne az, másrészt a Borges féle „mágikus” vonal. Ha pedig az erdélyiség kérdését vetjük föl, Erdély néhány misztikus történelmi vagy kultúrtörténeti momentumával-jelenségével, valamint mérhetetlen nyelvi kincsével hatott rám.

Az Előretolt Helyőrség című folyóirat több számában ismétlődik egy kolozsvári könyvesbolt hirdetése: „Egy-egy Borges vagy Rejtő mindig akad.” Nem lehet véletlen ez a párosítás, már csak azért sem, mert egyik novellája, A zákhányos csuda bevezetője szerint a mű átültetés „Borhesz Gyuri hispán cirkájából székely nyelvre.”

„Humorban nem ismerek tréfát” – mondta Karinthy, és én is igyekszem folyton mocorgó, kötekedő-gonoszkodó humoromat és cinizmusomat „eszmével” is alátámasztani. Egyformán szeretem Karinthyt és Rejtőt – a világ két legjobb humorú emberét – valamint Borgest, aki szerintem a világirodalom csúcsa. Néhány írásomban megpróbáltam egyesíteni a két világot. Érdekes: Erdély egy olyan világ, amelyben mindkét vonal jelen van. Erdély egy különös, misztikus hibrid, egy mágikus tartomány, ugyanakkor a székely humornak és a roppant színes és izgalmas székely tájnyelvnek köszönhetően fölöttébb „vicces” is. A szóban forgó novella, *A zákhányos csuda*, mindezeknek az ötvözése: egy Borges-elbeszélés, *A titkos csoda* struktúráját és fikcióvonalát követi, erdélyi történettel és erdélyi szereplőkkel, és mindez egy olyan nyelvi formában, amely egybesűríti a székely tájnyelv – ma már ritkán vagy egyáltalán nem használt – szavait, kifejezéseit. Az egyrészt tragikus, másrészt mágikus történet komolyságát ez a manapság groteszkül és viccesen ható nyelvezet teszi vidámmá, de úgy érzem, a két attitűd nem oltja ki egymást.

Műveinek színes világa nem hagyta hidegen sem a nagyérdeműt, sem a kritikát. Legutóbb, 1999 legvégén Faludy-díjjal tüntették ki. Hogyan látja (kritikai) fogadtatását, és

milyen érzés egy olyan költő által alapított díjat átvenni, akinek a művei több szempontból rokoníthatóak az Önével?

Azt hiszem, nem panaszkodhatom. Publikációs gondjaim sohasem voltak, könyveim az átlagnál jóval magasabb példányszámban kelnek el, több tucatra rúg a rólam megjelent kritikák száma, és ebből elenyészően kevés a negatív kritika. A kritikai fogadtatásnál azonban sokkal inkább érdekel az olvasóközönség véleménye. Sokan utálnak – érthető, hiszen számos botrányos írást közöltem, és több (irodalmi) botrányban voltam ludas, viszont sokan szeretnek is, és számtalan pozitív visszajelzést kaptam. Ez többször úgy is alakult, hogy átérezhettem azt, amit egy rock sztár érezhet. A közönség visszajelzései nélkül abbahagynám az írást, még akkor is, ha a kritikusok mennybe menesztenének – irtózom attól, hogy csak céhbellek olvassanak.

Az eddigi irodalmi díjak közül mindenképpen a Faludy-díj jelent a legtöbbet számomra, még akkor is, ha presztízs vagy pénz szempontjából nem tartozik a „híresebb” díjak közé. Mondjon bárki bármit, számomra Ady mellett Faludy György a 20. század meghatározó költőegyénisége, ő az akiben a bohémság és az igaz filológia a számomra lehető legszimpatikusabb módon egyesül.

A kolozsvári Helikon folyóirat mellékletének, a Serény Múmiának állandó szerzője, az Előretolt Helyőrség nevű folyóiratnak pedig főszerkesztője. A Rejtő Jenőre történő utalás mellett milyen szándék kifejezése a két cím?

Annak idején, amikor nevet kerestünk, Rejtőhöz folyamodtunk, mert nem akartunk szokványos, fantáziátlan címet. A *Serény Múmia* egy kocsmánév a *Pizskos Fredből*. Eleinte a *Hűséges Almákra* gondoltunk, de azt úgy lehetett volna értelmezni, hogy az alma nem esik messze a fájától, márpedig mi messze akartunk esni a transzilvánizmus-tól. A *Serény Múmia* pedig úgy is értelmezhető, hogy ez a halott irodalom még működik. Az *Előretolt Helyőrség* a rejtői allúzió kívül pedig egyértelműen arra utal, hogy itt, Erdélyben is van állomása az irodalomnak, és még csak nem is végvár, hanem egy előretolt stáció.

Négy év alatt három verseskönyvet publikált, novelláskötete a következő könyvhétre jelenik meg. Gyakran van jelen az irodalmi folyóiratok hasábjain – úgy tűnik, nincs gond a termékenységgel. Mik a további tervei?

Nem akarok egy-két műfajnál megállapodni. A közeljövőben inkább a prózára fektetek hangsúlyt, úgy érzem, újra kell töltenem egy újabb verseskötethez. Még egy-két hónapig dolgozom a novelláskötetemen, majd nekifogok kidolgozni több regénytervem közül az egyiket. Közben azért megpróbálom, hátha összejön a vers is. Ugyanakkor Sántha Attilával dolgozunk egy *Székely szótár* című közös köteten, amely székely nyelven írt verset, prózát és egy tréfás székely-magyar szótárat fog tartalmazni. És van egy régi álmom: drámai költeményt, poeme d'humanité-t akarok írni, *A magyar Faust* címen, a Hatvani István-legendakörre alapozva (a cím különben Jókaitól származik). Ez így együtt legalább három év munka. Hogy ezek után mi következik? Nem tudom, majd kitalálom, ha mindezekkel megvagyok.

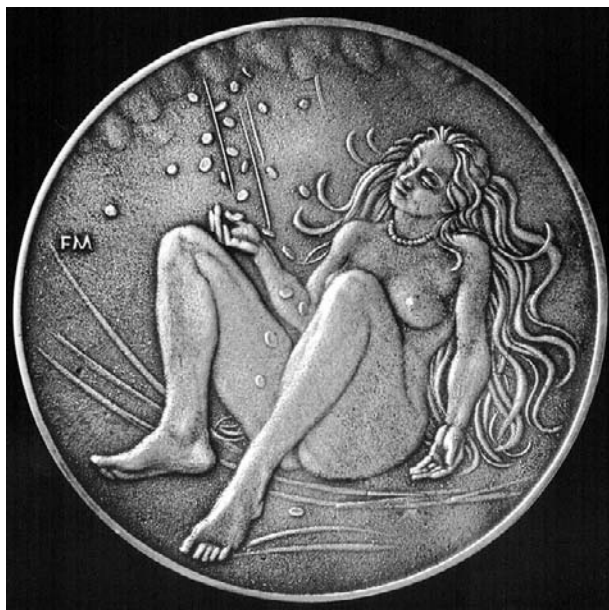
Szilágyi István, a Helikon főszerkesztője mondta nekünk 1998-ban: „...a klasszicizáló Helikon lapnévnek, a hagyományokat is felvállaló iránynak már a belőtt lapcím – Serény Múmia – is fügét akar mutatni. Sebaj, mutasson, hiszen ma a lap körül az a nem-

zedék nő fel, amely holnap majd maga írja s nyilván szerkeszti is a *Helikont*.” Messze még a holnap?

Nagyon szeretjük a *Helikon* nagy öregjeit, és úgy érzem, ők is minket. Kicsit félünk tőlük annak idején, de a gyanú alaptalan volt. Érdekes módon, nem a középgenerációval, hanem az idősekkel melegedtünk össze. Kezdetől fogva mellénk álltak, és mind a szakma, mind a barátság szintjén szoros viszony fejlődött ki közöttünk. Vérbeli profinak tartom mindannyiukat – mind az irodalomban, mind az életbölcseletben. Nagyon sokat segítettek rajtunk, és már régóta tudunkra adták, hogy minket tartanak az utánpótlásnak. Ha majd úgy alakul, természetesen elvállaljuk a *Helikon* szerkesztését. De az az igazság, hogy nem szívesen. En úgy szeretném, ha ez a gárda soha nem menne nyugdíjba, ha még évtizedekig úgy lenne, hogy valahányszor örömem vagy bánatom van, vagy egyszerűen csak jól akarom magam érezni, és jókat akarok dumálni, mehessek a *Helikon* szerkesztőségébe. Eléggé fiatalon elvesztettem az apámat, tizennyolc éves korom óta a magam lábán élek Kolozsváron, ahová Brassóból érkeztem. Többször volt úgy, hogy érezhettem: akkor, éppen, néhány perc vagy óra erejéig van apám, és nem is egy.

Kolozsvár, 1999. december 1.

Erdélyi Erzsébet - Nobel Tván

FRITZ MIHÁLY: DANAE